

УДК 028-058.244(477.43/.44)“185/188”

Т.Р.Каросва

Читацькі уподобання подільських селян у 1850–1880 рр.

Для українського суспільства з переважаючим селянським населенням питання засвоєння цією верствою у другій половині XIX ст. нової технології отримання інформації – читання – було визначальним щодо подальшої його трансформації. Саме тому перед дослідниками, які вивчають стан розвитку культури українського, у т.ч. й подільського, села у другій половині XIX ст., інколи постають непрості питання: скільки, що і навіщо читали селяни? Метою даної статті є з'ясування змін у ставленні подільських селян до читання як нового способу комунікації у 1850–1880-х рр. Досліджуваний період охоплює етап самостійного поширення читання на теренах Подільської губернії, коли ні держава, ні громадськість, яку стримувала влада, практично не втручалися у “природний” перебіг подій.

У статті з'ясований потенційний розмір селянської читацької аудиторії, окреслено її коло книжкових інтересів та читацькі смаки. Розглянуто інтенсивність читання та подано загальну характеристику читацької культури селян Подільської губернії 50–80-х років XIX ст. Зокрема, наголошується, що попри значне зростання протягом досліджуваного періоду кількості письменних селян (майже у 4 рази), звичка читати ще не набула значного посилення. Активне індивідуальне читання було доступним лише вузькому колу селянства. Нагальної потреби у читанні, як технології засвоєння нової інформації, селяни не відчували.

У той же час, під впливом релігійної книги формувалася глибока повага селян до книги як такої. Активно поширювалися у селянському середовищі повчальна та житійна література. З початку 1860-х рр. друкуються книги, призначені “народному читачу”. Популярності набула “лубочна” література, яку селяни називали “казками”. Серед лубочних видань були твори української тематики.

У 1880-х рр., коли на арену активного селянського господарчого життя виходить нове покоління, частина селянської молоді починає шукати відповіді питання, що виникали, у книзі як підручнику життя. Однією з небагатьох поширених у селянському середовищі книг був календар.

Долучення селян до читання газет відбувалося дуже повільно. Для ідеологічного впливу на селянство, запобігання невірних трактувань указів уряд з 1881 р. почав випускати щоденну газету “Сельский вестник”, що безкоштовно розсилалася усім волосним правлінням.

Ключові слова: селянство, читання, читацька культура, Подільська губернія.

У модернізації бездержавного українського суспільства другої половини XIX ст. чимале значення мав культурний чинник, який об'єднував спільноту, формуючи єдиний інформаційний простір. У цих умовах читання як технологія

засвоєння нового досвіду та інформації набувало неабиякого значення, відповідно масовість читачької аудиторії могла стати показником успішності модернізаційних процесів. Для українського суспільства з переважаним селянським населенням питання засвоєння цією верствою населення нової технології отримання інформації було визначальним щодо подальшої його трансформації. Тому метою даної публікації є з'ясування змін у ставленні селян до читання як нового способу комунікації. Досліджуваний період охоплює етап самостійного поширення читання на теренах Подільської губернії, коли ні держава, ні громадськість, яку стримувала влада, практично не втручалися у “природний” перебіг подій.

Систематичного вивчення читання у Подільській губернії досліджуваного періоду не проводилося, тому загальні особливості цього процесу за участю селян розглядаються на основі студій, здійснених в інших регіонах України М.Корфом (Південна Україна) [11], Х.Д.Алчевською (Харківщина) [27], С.А.Анським (С.А.Рапопортом) (Катеринославщина) [1; 2]. Традиційно у вітчизняній гуманітарній науці читачів вивчають бібліотекознавці (Т.В.Новальська [16], І.В.Тимошенко [25]), яких, природно, цікавить контингент, який обслуговували бібліотеки. Читання окремими соціальними верствами, як такими, залишаються поза їхньою увагою, хоча ще у 1920-х роках співробітники Кабінету вивчення книжки та читача при Українському науковому інституті книгознавства Д.Балика [3] і В.Іванушкін [9] наголошували на необхідності таких студій. Частково виправляти таку ситуацію взялися сучасні соціальні історики та соціологи читання. Серед дослідників “народного” читання Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. треба згадати росіян Б.В.Банка [4], А.С.Рейבלата [22], О.Е.Шапошнікова [28], К.Мельникову [13], С.В.Оболенську [17], американця Дж.Брукса [5; 29]. Українське історичне читачезнавство на цьому тлі залишається недостатньо розробленим.

Для того, щоб читати, щонайменше треба було володіти технічними навичками. А грамотного населення на Поділлі було обмаль. За допомогою реверсивного методу прогнозування нами з'ясовано, що у сільській місцевості кількість письменних зросла з 4,7% (1847) до 15,7% (1887), або в абсолютних цифрах від 64 тис. (1847) до 256,2 тис. (1887) осіб. Попри значне зростання, майже у 4 рази, кількості письменних, ці показники ще не є свідченням звички читати. На практиці до книг зверталася істотно менша частина населення. Тим більш, що серед сільського населення були й представники інших соціальних груп. Активне індивідуальне читання було доступним вузькому колу селянського населення, решта мала задовольнятися пасивним читанням – слуханням під час колективних читань.

У 1850-х рр. читачі у селянському середовищі Подільської губернії були рідкісним виключенням (крім старообрядців, серед яких більшість чоловіків були письменними). 1862 року подільський священик нотував з цього приводу: “Селянські діти й їх батьки ніяковіють й соромляться однієї думки вчитись грамоти, вважаючи цю справу вищою свого стану, справою людей вільних,... справою панською” [26, с. 42]. Селянське населення неохоче віддавало своїх

дітей до школи. Американський дослідник читання Дж.Брукс вважає, що в Російській імперії поширеною була практика короткотривалого навчання у школі. Навіть у 1911 р., за його підрахунками, лише 24% дітей у віці від 7 до 14 років могли навчатися у початковій школі третій рік, і удвоє менше – четвертий. І це у порівнянні з 70% дітей, які ходили у школу тільки рік, і 57% – два роки. Він вказує, що оскільки навчання не було обов'язковим, батьки відправляли дітей до школи лише заради конкретних результатів (навчитися “прочитати” і порахувати) і через відносно короткий термін забирали їх звідти [5, с. 83]. Вітчизняні дослідники ментальності українського селянства О.В.Михайлюк [14], Ю.П.Прияжнюк [19], розглядаючи зміни в системі сільської освіти, також звертають увагу на двохстороннє ставлення селян до неї: з одного боку, як до засобу підвищення соціального статусу, з іншого, – як марної для селян справи. Науковці вважають, що селянське середовище насторожено-негативно ставилося до освічених селян.

Нагальної потреби у читанні, як технології засвоєння нової інформації, селяни не відчували. Традиційна картина їхнього світу передавалася в усній формі, засвоювалася у повсякденному спілкуванні з оточуючими. Трудова діяльність, заснована на відтворенні давно сформованих форм натурального ведення сільського господарства, не припускала раціоналізації, отже, виключала і звернення до читання відповідної літератури з метою технологічних нововведень, оптимізації господарювання. Селянин не потребував читання, за його уявленням, треба було працювати, а не читати. У “традиційному суспільстві” основною формою навчання була особиста участь дітей у продуктивній праці дорослих. Трансляція відповідних знань досягалася у безпосередній конкретній діяльності. Тому значущість знань, що передавалися через письмо, була низькою й не сприймалася.

Водночас, якщо до звільнення з кріпосної залежності селянин знаходився під опікою свого пана, тепер він став самостійним і перетворився на суб'єкт права, вступив у чисельні стосунки з державою та владою. “Уставні грамоти, люстраційні документи, податкові книги, циркуляри, приговори, розпорядження, облік, – все це несподівано постало перед селянином з усією необхідністю” [21, с. 244]. Утилітарні мотиви підштовхували його до вивчення грамоти, а згодом до читання, як технології отримання корисної інформації.

Треба відзначити, що до книги як такої селянин ставився з глибокою повагою. Таке ставлення до друкованого світу склалося під впливом релігійної книги, яка першою проникла у народне середовище. Не випадково на Поділлі майже у кожному селянському господарстві, навіть у неписьменних господарів, був Псалтир (за його допомогою тривалий час навчали писати та читати). Неписьменні для його читання запрошували знавців [15, с. 479-480].

Тривалий час читати та писати вчили тільки церковнослов'янською мовою. Як вважає російський дослідник А.С.Рейтблат, у населення закріплювалася думка про те, що книга та читання передусім пов'язані із сакральною сферою [22, с. 134-135]. Під читанням розумілося певне дійство – компонент релігійної обрядової практики – вимовляння вголос священного тексту. Читання мало

ритуально-магічне значення, не пов'язане з повсякденним життєвим циклом. Закріплювалося в такий спосіб читання як технічне вміння, а не читання як змістовне, високого культурного статусу дійство. Формувалося благоговійне ставлення до релігійних книг, що відзначалося тодішніми дослідниками та спостерігачами народного читання. Вони вказували на поширену практику зберігання духовних книг біля образів, на покуті, в той час як світські книги такою пошаною не користувалися [1, с. 85; 15, с. 479]. С.А. Ан-ський зауважував, що народний читач “часто вважає саме читання релігійної книги богоугодною та душєрятівною справою”, “механічний процес читання набуває для більшості народних грамотіїв самодостатнього значення, і значення неабиякого, в сенсі, переважно, релігійному” [1, с. 86]. Сам факт володіння релігійною книгою ніби збільшував ступінь доброчесності власника.

Селяни не опікувалися якістю подібної літератури. Самий її статус вже робив в їхніх очах кожен релігійно-повчальну книгу значущою. Хоча представники офіційної церкви неодноразово нарікали на поширеність шкідливих, з богословської точки, зору видань. На Поділлі популярністю користувалися апокрифічні збірники “Сон Пресвятої Богородиці в граде Вифлеєм” (Од., 1883) та “Лист Божий” (б.м., б.р.), що вражали грубою мовою (вульгаризмами, мовними хибам), кількістю друкарських помилок та поширювали невірне трактування основ християнської релігії, сприяли закріпленню марновірівства. Попри постійний брак грошей, селяни готові були платити 1 руб. за рукописну копію тільки частини книги, що містила власне переказ “Сна Пресвятої Богородиці”, адже вважалося, що цей текст є свого роду оберегом від нещасливих випадків [15, с. 482]. Активно поширювалися у селянському середовищі повчальна та житійна література. Особливо подолани шанували брошури з житієм Св. Варвари та Феодосія Чернігівського [15, с. 480]. Біблія майже не зустрічалася, адже побутувало уявлення, що, якщо повністю прочитати її, то можна збожеволіти [13; 15, с. 478].

Поширення письменності, збільшення зовнішніх контактів (торговельна діяльність, військова повинність, контакти з міським середовищем), розвиток видавничої діяльності, орієнтованої на селян (з початку 1860-х рр. почали друкувати книги, призначені “народному читачу”), призвели до поступового проникнення світської літератури у сільське середовище. Популярності набула доволі розвинута низова міська література, яку тодішня інтелігенція називала, “лубочною”, а селянство – “казками” [22, с. 147]. Лубочна книга мала низьку ціну, характерне оформлення (невеликий обсяг на грубому папері з ілюстраціями – лубками), доступну інформацію, навіть примітивного характеру, відверту повчальність [1, с. 86-87; 2, с. 167-168]. Селяни почали розділяти книги на добрі, які читати – то добра справа, і погані – то пусті. До перших відносили, зазвичай, книги релігійні, до других – світські, які могли сприйматися навіть як шкідливі, що збивають з вірного шляху. Подібне ставлення до читання підтримувалося представниками церкви. Так, у 1887 р. архієпископ Подільський і Брацлавський Донат (1828–1896) у повчанні про користь письменності неодноразово наголошував на можливості використання читання для сатанинських, недобрих справ,

навіть стверджував, що у деяких випадках вчення – це тьма [7]. Інший священик стверджував: “Вони [світські книги] можуть тільки розладнати уяву народу і глибоко впливати на його християнський світогляд” [15, с. 483].

Лубочні видання, генетично близькі до фольклору, фіксуючи усну народну словесність та використовуючи “народну” поетику, набували нових прихильників серед селян. Такий стиль легко сприймався ними на слух, особливо у процесі колективних читань – у колі сім’ї, сусідів. Х.Д.Алчевська зауважувала, що у середовищі молодого покоління читачів деякі лубочні видання настільки бережуть, що “перечитують лише іноді та у власних сім’ях, а до рук нікому не дають” [27, т. 1, с. 557-558]. Ще одним важливим аргументом на користь лубочних видань була їхня низка видавнича собівартість – від 0,6 коп. до 3-5 коп. Книга за 10 коп. у другій половині XIX ст. вважалася вже дорогою [24, с. 108]. За відсутності розвинутої регіональної книготорговельної мережі саме лубочна книга мала можливість потрапити у найвіддаленіший населений пункт. Здавна на кожному українському ярмарку (Поділля тут не є виключенням), у його “культурній” частині, де пропонували прикраси, можна було придбати книги. У другій половині XIX ст. російські офені – різнощики дрібного краму (Правобережну Україну обслуговували вихідці з Ковровського повіту Володимирської губернії [6, с. 533]) – добиралися до кожного населеного пункту з ярмарками та базарами, де активно пропонували й лубочні книги та картинки. (На відміну від російських губерній в Україні офені не торгували у віддалених селах). Спочатку офені пропонували російську лубочну літературу релігійно-повчальної (“Како подобает стоять в церкви Божией”, “Смерть закоренелого грешника и праведного”) та світської тематики (“Еруслан Лазаревич”, “Бова-Королевич”, “Битва русских с кабардинцами, или Прекрасная магометанка умирает на гробе своего мужа”, “Приключения аглинского милорда Георга и маркграфини Фридерики-Луизы” (або “Английский милорд”), “Туак, или Непреоборимая верность”, “Солдат и черти”, “Львица, воспитавшая царского сына”, “Ночь у сатаны”, “Мертвые без гроба”). Особливу групу складала так звана “повсякденна” література: календарі, збірники анекдотів, сонники (“Новейший сонник”, “Миллион снов”), оракули (“Полный оракул – гадалка на картах, бобах, кофе и других сподручных предметах”, “Круг счастья царя Соломона. Хиромантия, физиогномика, игры, забавы, анекдоты, загадки”) [15; 20]. Освоєння російськими офенями українських просторів викликало появу лубочних видань української тематики: “Наймичка. Повесть из малороссийской жизни”, “Иван Степанович Мазепа – малороссийский гетман”, “Наталка-Полтавка. Повесть из малороссийской жизни”, “Ведьма из-за Днепра”. Після 1881 р., коли до Емського указу було внесено деякі зміни, зокрема, дозволено друкувати народні пісні та казки, з’явилася можливість друку численних пісенників, збірників жартів, анекдотів та казок українською мовою. На книжковому ринкові з’явилася українська лубочна книга, призначена, насамперед, українському селянину.

У місті з секуляризацією світогляду і зростанням релігійної індиферентності для все більшої кількості городян “світобудівничу” функцію починає виконувати

книга, що “конструювала” для своїх читачів образ світу. Саме на цій стадії відбувається істотна зміна у ставленні до книги. Поступово закріплюється судження, за яким основним, найбільш достовірним джерелом знань про світ є друковане слово. Розширення контактів з міським середовищем, досвід перебування чоловіків на військовій службі, розвиток переробної промисловості на селі, – все це сприяло поширенню міських зразків поведінки у сільському середовищі, відкривало перед селянами нові форми трансляції культури.

У 1880-х рр. на арену активного селянського господарчого життя виходить нове покоління, становлення якого співпало з усвідомленням безповоротності змін традиційних соціальних відносин і світоглядних уявлень. Частина селянської молоді починає шукати відповіді питання, що виникали, у книзі як підручнику життя. Тим більш, у межах селянського способу життя саме юнацький вік (втім, як і старечий, але стосовно до іншого типу літератури – релігійної) вважався часом, коли читання допустиме, нормальне, у той час як для дорослого чоловіка, який займається сільськогосподарською працею, воно сприймалося за дурощі “дурощі”.

Лубочні видання не могли задовольнити пошуки нового читача, а інші були недоступні через вартість, знаходження селян поза відповідними каналами поширення (книжкові магазини у містах, пересилка поштою) та слабку орієнтацію у літературі. Але навіть якщо читач мав гроші й приїздив у місто, де міг купити книгу, він стикався з черговим, майже нездоланим бар’єром – за рівнем складності, мовою та проблематикою “інтелігентська” книга була не зрозуміла та не цікава йому. Освічені культурні прошарки, представники різних світоглядних позицій: монархісти, клерикали, консерватори, ліберали, демократи, вважаючи лубочну літературу низькопробною, всіяко підтримували ідею поширення світських видань серед соціального низу. Для охоплення народу своїм впливом вони намагалися створити “книгу для народу”, що почало реалізовуватися лише у 1880-х рр. До кінця 1890-х років у Російській імперії діяли понад сотню видавництв, які спеціалізувалися на підготовці подібної літератури [10, с. 165]. Найвідомішими серед них були видавництва “Посредник”, Петербурзький та Московський комітети грамотності. Вони прагнули зробити не тільки змістовно якісну книгу для народу, а й не дорожчу за лубочну, тобто 5-7 коп. [24, с. 63]. Оформлення, стиль, шляхи поширення таких видань робили звичними для селянина – “лубочними”. Нова світська книга – не “казка”, не “байка”, не небилиця. Вона відображала реальне середовище, картини життя й побуту селян та робітників.

Ще одним свідченням перемін стало проникнення періодичних видань на село. У 1868 р. у всій Подільській губернії був 991 передплатник щоденних, 285 – щотижневих, 596 – щомісячних часописів з тих, що видавалися у Санкт-Петербурзі, де знаходилися редакції $\frac{3}{4}$ усіх тогочасних періодичних видань імперії [6, с. 898]. Тобто, у губернію надходило понад 270 тис. примірників періодичних видань петербурзького друку, і можна припустити, що разом з часописами інших місць друку та місцевими часописами, це число могло досягти 350 тис. примірників. А вже у 1891 р. в губернії розповсюдили 2 069 447 примірників легаль-

них періодичних видань [18, с. 71], здебільшого у сільській місцевості, адже міське населення регіону зростало дуже повільно. Звісно, цей канал доступу до читання не був основним. Лише незначна частина селян могла собі дозволити передплачувати газету або журнал. Якщо це відбувалося, то часто в результаті складчини, причому перевага надавалася недорогим виданням. Масове читання або слухання читання газет і журналів у селянському середовищі набуло поширення тільки на межі XIX–XX ст.

Долучення до газети відбувалося дуже і дуже повільно, причина крилася не лише у низькому рівні письменності селян (в селі поширеним було колективне читання). Основною перешкодою у її поширенні була різка відмінність образу світу, пропонованого газетою, і селянського образу світу. Селяни жили у межах циклічно повторюваного часу (річний природний цикл), а простір кола їхніх інтересів замикався на власній громаді та сім'ї. Показово, що однією з небагатьох поширених у селянському середовищі книг був календар, що охоплював (і навіть передбачав) події року (подібний календар містив також чисельні відомості господарчого, медичного та т.п. характеру і служив універсальним довідником). Остання третина XIX ст. відзначена (після відміни монополії Академії наук на друк календарів) появою низки різних календарів, що продукувалися значними накладками. Наприклад, щорічний відривний календар І.Д.Ситіна друкувався накладом до 8 млн примірників [24, с. 73]. Метафорично можна сказати, що календар був функціональним еквівалентом газети у селянському середовищі. Газета ж за своїм поглядом на світ різко відрізнялася від світогляду селян, вона цікавилася не вічністю, а поточними подіями, не навколишнім середовищем, а далекими народами та територіями. Тільки з 1880-х рр. вона поступово стає складовою громадського життя на селі [10, с. 127]. Каталізаторами цього процесу ставали події у зовнішньому світі, що зачіпали інтереси селян (податки, воєнні події, зокрема російсько-турецька війна 1877–1878 рр. [12, с. 8-9]). Для ідеологічного впливу на селянство, запобігання невірних трактувань указів уряд з 1881 р. почав випускати щоденну газету “Сельский вестник”, що безкоштовно розсилалася усім волосним правлінням.

“Укорінення” друкованого слова у селянському середовищі виявляло особливості селянської читацької культури. На цьому етапі це були переважно колективні читання та слухання, котрі слід розглядати як складові традиційної культури. Селяни звикали до екстенсивного читання світських, нових та різноманітних текстів. Сільськогосподарська праця диктувала сезонний характер інтересу до читання. Як правило, книги добре купувалися та читалися восени та взимку. Літній період призначався активній праці. Селяни практично ніколи не захоплювалися настільки книгою, щоб забути про навколишнє життя, свої повсякденні турботи. Лише взимку, у свято вони спокійно просиджували по 3–4 години, слухаючи книгу. Решту часу, якою б не була захоплюючою книга, селяни за потреби кидали читання, тільки в особливих випадках уникали цього. До книги вони уважно ставилися тільки за умови, що чули щось корисне, якість повчання, підказку як жити. Традиційний для селян практичний, раціональний

погляд поширювався на книгу як річ, яка має бути корисною у господарстві [1, с. 99]. Прикметним було ставлення до безкоштовної роздачі книг: “задарма мені не потрібно, задарма взяв, так за книгу треба замолювати”, “що це за книга, коли її дають задарма”, “дармова, так дармова вона і є, добру книгу не подарять” [8, с. 322].

В цілому читачі добре розуміли сюжет. За спостереженнями відомого громадського діяча О. Лотоцького, який проводив колективні читання у с. Білоусівка Брацлавського повіту, “довгі описи природи, дуже довгі та тонкі описи почувань героїв оповідання чи самого автора доводилось скорочувати, висуваючи головним чином акцію оповідання, що виявляється найбільше у вчинках та розмовах дієвих осіб” [12, с. 18-19]. Але роздуми автора щодо певних важливих тем вислуховувалися уважно. “Конче треба було викидати всякі вульгаризми, особливо лайку, якою наші белетристи часто пересипували свої народні оповідання, особливо байки. Слухачі з великою взагалі повагою ставились до друкованого слова і всякий надмірний вульгаризм вважали за профанацію того слова, кажучи звичайно: “і для чого то таке друкувати? Ми й так сього досить чуємо””. Сюжети на теми невірного кохання складно давалися до публічного читання з почуття перебільшеної соромливості слухачів, проте охоче читалися на самоті. “Побутові оповідання, – яких так багато в нашому письменстві, – слухалися охоче”, – відзначав О. Лотоцький [12, с. 78-79].

Поступово, дуже повільно, поряд з колективними читаннями поширювалася практика індивідуального вибору читання.

Отже, селянська читацька культура тривалий час розвивалося самостійно у межах дозволеного цензурою книжкового простору. Тільки у 1890-х рр. з появою мережі провідників читання (народних шкіл, безкоштовних народних бібліотек, народних читань, книжкових складів), з можливістю вільного поширення небажаної літератури, держава започаткувала регламентацію народного читання.

Селянська читацька аудиторія Подільської губернії досліджуваного періоду в абсолютних цифрах виглядає не переконливо, але головне змінювалося ставлення селян до читання та книги. Допоки традиційний уклад залишався незмінним, потреби в активному читанні не виникало, не змінювалося коло читання. “Укорінення” читання у селянському способі життя означало, що старі, звичні форми комунікації перестали повністю задовольняти селян, у них виникла потреба у нових формах, поширених у модерному суспільстві. Це була книжкова комунікація. Її яскравим уособленням на досліджуваному етапі стала лубочна література, яка створювала книжкове середовище, де книга була звичним, буденним явищем. Вона прищеплювала смак до читання, створювала певні умови та передумови для його розвитку. Попри масово-розважальний характер, вона запроваджувала у побут новий спосіб комунікації. Дешева народна книга вже стала наступним етапом звикання до книги.

Повільне зростання масштабів споживання та соціального престижу друкованого слова, породжене чисто соціальними потребами, на початку ХХ ст.

зміняться різким посиленням ролі читання, спровокованого політичними потрясіннями (війнами та революціями) та політичною боротьбою за прибічників. Читання внесе істотний внесок у підготовку революцій, що кардинально змінять економічні та політичні основи соціального життя.

Список використаних джерел і літератури

1. Ан-ский, С. Народ и книга (Из личных наблюдений и впечатлений) / С. Ан-ский // Русское богатство. – 1902. – № 6. – С. 82-104.
2. Ан-ский, С. А. Очерки народной литературы / С. А. Ан-ский // Русское богатство. – 1892. – № 7. – С. 146-175; № 8. – С. 139-175; № 9. – С. 173-206; № 10. – С. 39-74.
3. Балика, Д. Вивчення українського читача / Д. Балика // Бібл. журн. ВБУ. – 1925. – № 8-10. – С. 68–76.
4. Банк, Б. В. Изучение читателей в России (XIX в.) / Б. В. Банк. – М.: Книга, 1969. – 262 с.
5. Брукс, Дж. Грамотность и печать в России, 1861–1928 / Дж. Брукс // Чтение в дореволюционной России: сб. науч. тр. – М., 1992. – Вып. 1. – С. 82-100.
6. Военно-статистический сборник. Вып. 4. Россия / под ред. Н. Н. Обручева. – СПб., 1871. – 922, 235 с.
7. Донат. Поучение о пользе грамотности / Донат, архиепископ Подольский и Брацлавский // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1887. – № 39. – С. 856-858.
8. Епархиальная хроника // ПЕВ. – 1882. – № 26. – С. 321-323.
9. Іванушкін, В. Проблема читачівства та її вивчення: форми орг. та методи роботи Каб. вивч. кн. та читача при УНД ІК / В. Іванушкін; Укр. ін-т книгозн. – К., 1926. – 31, [2] с.
10. Книга в России. 1881–1895 / под ред. И. И. Фроловой; Рос. нац. б-ка. – СПб., 1997. – 430 с.
11. Корф, Н. А. Образовательный уровень взрослых грамотных крестьян / Н. А. Корф // Русская мысль. – 1881. – № 10. – С. 1-33 (pag. 2).
12. Лотоцький, О. Сторінки минулого. Ч. 1 / О. Лотоцький. – Варшава, 1932. – 287 с. – (Праці Укр. наук. ін-ту. Т. 6; Сер. мемуарів. Кн. 2).
13. Мельникова, К. Воображаемая книга: очерки по истории фольклора о книгах и чтении в России / К. Мельникова. – СПб.: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2011. – 182 с.
14. Михайлюк, О. В. Селянство України в перші десятиліття XX ст.: соціокультурні процеси / О. В. Михайлюк. – Дніпропетровськ: Іновація, 2007. – 456 с.
15. Н. Д. Что читает наш народ? / Н. Д. // ПЕВ. – 1899. – № 20-21. – С. 479-486.
16. Новальська, Т. В. Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кінець XIX – поч. XXI ст.) / Т. В. Новальська. – К., 2005. – 252 с.
17. Оболенская, С. В. Народное чтение и народный читатель в России конца XIX в. / С. В. Оболенская // Одиссей. Человек в истории. 1997. – М., 1998. – С. 204-232.
18. Почта и телеграф // Обзор Подольской губернии за 1892 г. – Каменец-Подольск, 1893. – С. 70-76.
19. Присяжнюк, Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціомен-

тальна історія другої половини XIX – початку XX ст. / Ю. П. Присяжнюк. – Черкаси: Вертикаль, 2007. – 640 с.

20. Приходько, В. О лубочной литературе / В. Приходько // Православная Подолия. – 1907. – № 6. – С. 125-130; № 7. – С. 177-185.

21. П-ский, Б. Воспоминания из недалекого прошлого (о школе и грамотности в Киевской губернии) / Б. П-ский // Киевская старина. – 1885. – Т. XI. – С. 241-267.

22. Рейтблат, А. И. От Бовы к Бальмонту и другие работы по исторической социологии русской литературы / А. И. Рейтблат. – М.: Новое лит. обозрение, 2009. – 448 с.

23. [Реклама журнала “Школьная жизнь”] // ПЕВ. – 1873. – № 20 (неоф. ч.). – С. 695.

24. Сытин, И. Д. Жизнь для книги / И. Д. Сытин. – М.: Госполитиздат, 1962. – 279 с.

25. Тимошенко, І. В. Читачі публічних бібліотек України: основні напрями вивчення (1900 – 1930-й рр. XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / І. В. Тимошенко. – К.: Нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2001. – 19 с.

26. Ц. В. Вести из епархии о сельских школах Винницкого уезда / Ц. В. // ПЕВ. – 1863. – № 1. – С. 38-45.

27. Что читать народу? Критический указатель книг для народного и детского чтения: в 3 т. / сост. Алчевская Х. Д. [и др.]. – СПб., 1884–1906.

28. Шапошников, А. Е. История чтения и читателя в России (IX–XX вв.) / А. Е. Шапошников. – М.: Либерия, 2001. – 80 с.

29. Brooks, J. When Russia Learned to Read / J. Brooks. – N.-Y.: Princeton University Press, 1978. – XXII, 450 p.

Tetiana Karoyeva

Reading preferences peasants Podillia in the 1850-1880-s

The researchers who study the state of development of Ukrainian culture, including and Podillia, sat in the second half of the XIX c., sometimes there are difficult questions: how, what and why read the peasants? Potential size of rural readership is elucidated in the article and reading concernment and tastes of that community are outlined. Reading rate is concerned and general characteristic of reading culture of Podillia province 1850–1880-s country people is presented.

The paper clarified the potential size of a peasant audience, marked her book circle of interests and tastes of readers. In the 1880-s when the arena of active economic life of the peasant comes a new generation of the peasant, youth begins to look for answers to questions that arise in the book as a textbook of life.

Keywords: *peasantry, reading, reading culture, Podillia province.*

Т.Р.Кароева

Читательские предпочтения подольских крестьян в 1850–1880 гг.

Для украинского общества с преобладающим крестьянским населением вопрос усвоения этим слоем во второй половине XIX в. новой технологии

получения информации – чтения – был определяющим в ходе дальнейшей его трансформации. Именно поэтому перед исследователями, которые изучают состояние развития культуры украинского, в т. ч. и подольского, села во второй половине XIX в., иногда возникают непростые вопросы: сколько, что и зачем читали крестьяне? Целью данной статьи является выяснение изменений в отношении подольских крестьян к чтению как нового способа коммуникации в 1850–1880-х гг. Исследуемый период охватывает этап самостоятельного распространения чтения на территории Подольской губернии, когда ни государство, ни общественность, которую сдерживала власть, практически не вмешивались в “естественный” ход событий.

В статье выяснен потенциальный размер крестьянской читательской аудитории, обозначены ее круг книжных интересов и читательские вкусы. Рассмотрены интенсивность чтения и представлена общая характеристика читательской культуры крестьян Подольской губернии 50–80-х годов XIX в. В частности, отмечается, что, несмотря на значительный рост в течение исследуемого периода количества грамотных крестьян (почти в 4 раза), привычка читать еще не получила развития. Активное индивидуальное чтение было доступно только узкому кругу крестьян. Необходимости в чтении, как технологии усвоения новой информации, крестьяне не ощущали.

Под влиянием религиозной книги формировалась глубокое уважение крестьян к книге как таковой. Активно распространялись в крестьянской среде поучительная и “житийная” литература. С начала 1860-х гг. печатаются книги, предназначенные “народному читателю”. Популярность приобрела “лубочная” литература, которую крестьяне называли “сказками”. Среди лубочных изданий были произведения украинской тематики.

В 1880-х гг., когда на арену активной крестьянской хозяйственной жизни выходит новое поколение, часть крестьянской молодежи начинает искать ответы на вопросы, которые возникали, в книге как учебнике жизни. Одной из немногих распространенных в крестьянской среде книг был календарь.

Приобщение крестьян к чтению газет происходило очень медленно. Для идеологического воздействия на крестьянство, предотвращения неверных трактовок указов правительство с 1881 г. начало выпускать ежедневную газету “Сельский вестник”, который бесплатно рассылался всем волостным правлениям.

Ключевые слова: крестьянство, чтения, читательская культура, Подольская губерния.

Одержано 26 травня 2014 року